
AZ 1984-ES TANULMÁNYPÁLYÁZAT DÍJAZOTT DOLGOZATAI*

Hódi Éva

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI GONDOLKODÁS KIALAKULÁSA

Az utóbbi időben megújuló kutatások feltárták a jugoszláviai magyar nemzetiség kultúrájának történelmi-társadalmi sajátosságait, eszmei-tudati meghatározóit, számbavehető hagyományait és elért eredményeit.¹ E kutatások nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a jugoszláviai magyar szellemiség — mint általában a nemzetiségi kultúrák — irodalomközpontú. A hatvanas évektől kezdve azonban egyre érezhetőbben jelentkezett egy olyan igény, mely a szorosan vett irodalomcentrikussággal szakítva a társadalomtudományok felé tájékozódott. Ez az érdeklődés számos lap-pangó problémát felszínre vetett. Mindenekelőtt azt a kérdést aktualizálta, hogy van-e egyáltalán mód, lehetőség arra, hogy kialakuljon a jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás, vagy pedig szükségszerű a nemzetiségi kultúrák irodalmi orientáltsága, s az ebből következő egyoldalúság. A kérdés nem teoretikus. Az intézményes háttér szűkössége és a szakemberek, a társadalomtudományok művelőinek hiánya nemzetiségi keretek között ugyanis ma még létező, reális gond. Mert korántsem lehetünk elégedettek azzal, hogy vannak magyar származású értelmiségiek, akik társadalomtudománnyal foglalkoznak, ha nem vesznek részt szűkebb, vajdasági magyar kultúréletünkben. E tekintetben nem eléggé meggyőző az olyan vélekedés, hogy „aki szociológus vagy jogász és magyar, az nem kötődik szükségszerűen a magyar szellemi élethez és nyelvhez, mint kiindulópontoz, ő már valahol amúgy is jogász, vagy

* A *Éltünk 1984-es Kultúra—művészet—Társadalom* címmel meghirdetett tanulmány pályázatára beérkezett pályaművek bíráló bizottsága (dr. Várady Tibor, Szilágyi Gábor, Árokszállási Borza Gyöngyi) ez alkalommal az I. díjat nem ítélte oda. A II. díjat Hódi Éva érdemelte ki *A jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás kialakulása* című tanulmányával, a III. díjat pedig Beszédes Valéria *A népi műemlékvédelem lehetőségei Martonoson* című dolgozatával. Az alábbiakban a két díjazott pályamű mellett a szerkesztőség közli Simon Zsuzsa (Magyarország) *A giccs vonzásában* című tanulmányát is, amelyet a bíráló bizottság külön elismerésben részesített.

filozófus vagy szociológus, aki vajdasági magyar kultúrfolyamatokban, eseményekben esetleg vendégként szerepelhet” — ahogyan egy témába vágó írásban olvashatjuk.² Nem gondolhatjuk ugyanis komolyan, hogy „vendégként”, mintegy félkézzel lehet társadalomtudományt művelni, mint ahogy egy adott nemzetiségi közeg tudatformálásában sem vehet részt az, ki — függetlenül a származásától — elszakad attól. A szakemberek hiánya azonban olyan gond, amely megfelelő intézmények nélkül nem is oldható meg. Ugyanakkor egyre intenzívebb a társadalmi igény a szellemi élet nemzetiségi keretek között tapasztalható egyoldalúságának megszüntetésére, a valóság és az adott társadalmi körülmények tudományos, elemző értékelésére, s általában a nemzetiségi művelődés kiteljesedésére. Ezt a tendenciát tükrözik a Forum Könyvkiadó társadalomtudományi jellegű kiadványai és mindenekelőtt a *Létünk* c. folyóirat.

Jelen tanulmányunkban megkíséreljük felvázolni azokat a törekvéseket, amelyek a jugoszláviai magyar nyelvű társadalomtudományi gondolkodás kialakulása szempontjából relevánsnak tűnnek. Vizsgálódásunk a társadalomtudományok oly ágaira terjed ki, melyek számbavételére ez ideig nem került sor. Nem foglalkozunk irodalommal, nyelvészettel, pedagógiával és néprajztudománnyal sem, mivel a fent említett szakterületek tanulmányozása az intézményes keretek között folyó tudományos kutatómunka tárgykörébe esik. Kutatásaink során a Forum Könyvkiadó gondozásában megjelent tanulmánykötetek, monográfiák — esetenként egyéb, helyi kiadványok —, valamint a magyar nyelvű folyóiratok: a *Létünk*, a *Híd*, az *Új Symposion*, a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* — *Hungarológiai Közlemények és Tanulmányok*, valamint az *Üzenet* alapján a *filozófiai*, *politológiai*, *pszichológiai*, *demográfiai*, *közgazdasági* és részben *jogi*, *történettudományi* munkákra, tanulmányokra fordítottuk figyelmünket. Mivel célunk a jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás kialakulásának vizsgálata volt, annak feltárása, hogy van-e, létezik-e, és ha igen, milyen szinten áll ez a gondolkodás adott nemzetiségi keretek között, tanulmányunkban magyar származású szerzők magyar nyelven publikált írásai alapján vonjuk le következtetéseinket. Jelen munkánk rövid áttekintést kíván nyújtani az eddigi eredményekről. A téma részletesebb elemzése és a tárgyalt szerzők pályaképének körvonalazása későbbi munkánk feladata lesz.

Előzmények

A jugoszláviai magyar kultúrában a társadalomtudományi gondolkodás igénye — és az ezt tükröző és megjelenítő alapos, elmélyült, elemző tanulmányok a felszabadulás után jelennek meg, különösen a harvtanas évek második felétől kezdődően. 1969-től a Forum Könyvkiadó is ösztönzi a társadalomtudományok terén működő marxista kutatókat és írókat a publikációra. 1971-ben a *Létünk* új fejezetet nyit a magyar nyelvű társadalomtudomány művelésében, de a harvtanas évektől kezdve

a többi folyóiratban is megnövekszik a társadalomtudomány körébe tartozó írások száma. Nyilvánvaló, hogy ebben jelentős szerepet játszottak a megváltozott társadalmi-politikai és nemzetiségi viszonyok, a háború után felnövő fiatal generáció új érdeklődése, a nyugati modern filozófiai irányzatok hatása és még számos tényező. A társadalomtudományi érdeklődés gyökerei azonban ennél mélyebbre nyúlnak vissza. Előzményei között tarthatjuk számon a második világháború előtti magyar nyelvű folyóiratok egyes törekvéseit. Közülük jelentőségénél fogva kiemelkedik a Híd, amely nem is irodalmi folyóiratnak indult, s már indulásától kezdve közölt filozófiai-történettudományi témákat az aktuális munkásmozgalmi, kisebbségi, ifjúsági és szociográfiai jellegű írások mellett. Csapó Sándor például *Filozófia és tudományos esztétika* címen publikál tanulmányt 1936-ban,³ Doktor Sándor *A pszichoanalízis fejlődéstörténetéről* ír 1935-ben,⁴ Lőrinc Péter több írásában is foglalkozik a háború előtti Hídban történelmi eseményekkel.⁵ A Híd-könyvtár két füzete is egy-egy történelmi témát elemez.⁶ A második világháború előtti Híd jellegzetes arculatának kialakításához nagymértékben hozzájárultak a közgazdasági jellegű tanulmányok. Mayer Ottmár például a mezőgazdaság nehézségeivel foglalkozott,⁷ de készült írás „Vojvodina gyár-íparáról” is.⁸ A Híd fő témái azonban nem tudományos igényvel keletkeztek. A folyóirat mint a Kommunisták Pártja sajtószerve fő feladatának a forradalmi baloldali gondolkodás kialakítását tekintette. Így központi helyet kaptak benne a munkásmozgalmi kérdések, a munkanélküliség, az ifjúság helyzete, a szociális problémák és az irodalom határterületét érintő szociográfia. A Híd szerkesztői és munkatársai állást foglaltak háború és béke kérdésében, s munkásmozgalmi, nemzetiségi és osztályharcos álláspontot hirdetve minden felmerülő, aktuális eseményre baloldali, haladó szellemű választ kívántak adni. A folyóirat politikai arculatának kialakításában részvevő írások mintegy a későbbi politológiai gondolkodás előzményeinek tekinthetők.

A felszabadulás utáni Híd társadalomtudományi törekvései

Mint ismeretes, a Híd szerkesztőgárdáját és munkatársait a háborús években súlyos vérvesztések érték. A szerzők jó része a háború áldozata lett: munkaszolgálatokon, büntetőtáborokban, hadifogolyként vagy partizánként vesztették életüket. Sokukat pedig kivégezték. Az 1945 őszen újrainduló Hídban szembetűnő, hogy az új szerkesztőség a háború előtti törekvések folytatója kíván lenni, ápolni akarja a korábbi szellemiséget, a lap mozgalmi jellegét. Ennek megfelelően — noha a megváltozott körülmények figyelembevételével — pár éven keresztül a szerkesztéspolitikai elsődleges feladatának tekintette a politikai elkötelezettség hangoztatását, a szocialista realista szellemiség kialakításának megteremtését. Az ötvenes évek elejétől azonban — Majtényi Mihály szerkesztői tevékenységétől kezdődően — a Híd megváltozik. A korábbi hagyomá-

nyokkal szakítva irodalmi-művészeti jellegű folyóirattá alakul át. Vizsgálódásunk szempontjából majd csak a hatvanas évek közepétől jelentkező újabb kezdeményezések érdemelnek figyelmet. A Híd 1968 márciusában pl. szociológiai-szociográfiai pályázatot hirdet meg. A folyóirat társadalmi jellege, amely az ezt megelőző években inkább csak a címloldalon, mintegy örökségként meghagyott jelölés formájában maradt meg, ismét tartalommal kezd telítődni. A hetvenes évek közepétől — Bányai János szerkesztői tevékenysége alatt — ez a tendencia felerősödik. A szerkesztési koncepció elsősorban a szociológiai-szociográfiai írásokat szorgalmazza — nem sok sikerrel. Megjelent viszont és rendszeresen képviseltette magát a filozófia, a pszichológia a Híd lapjain, s ezek a politológiai jellegű írásokkal együtt erőteljes társadalomtudományi orientáltságot eredményeztek.

1945 után tehát a Híd társadalomtudományi érdeklődése periodikusnak tekinthető. A kezdeti időszak (1945-től az ötvenes évek elejéig) széles körű tematikai gazdaságról — bár esetenként nem túl alapos elméleti mélységről — tanúskodik: az aktuális politikai történésekre reagáló, az ifjúsággal kapcsolatos, közgazdasági jellegű, nemzetiségi témájú, történelmi tárgyú írások egyaránt jelen vannak. Meglepően sok közgazdasági problematikájú értekezés jellemző erre a periódusra, szerzőik közül Heisler (Heizler) György nevével találkozunk legtöbbször.⁹

Társadalomtudományi szempontból az ötvenes évek elejétől a hatvanas évek közepéig terjedő időszaknak a Híd fennállása során nincs különösebb jelentősége. 1963-ban azonban már több társadalomtudományi témájú tanulmány jelenik meg. Minda Tibor és Rehák László a nemzeti kisebbségek helyzetével foglalkoznak írásaikban, Mirnics Károly a marxizmus elmélet bemutatására vállalkozik *Elidegenülés és egyéniség* c. munkájában, Mirnics József pedig *Munkásmozgalom Bácskában a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig* címmel részletet publikál doktori értekezéséből.¹⁰ Vukovics Géza az 1963-as évben a Híd-ban megjelent társadalomtudományi témájú írásokat összegezve az elméleti-filozófiai jellegű művek keletkezését szorgalmazza, szemben az empirikus tanulmányokkal, amelyek jellegüknél fogva távol állnak a folyóirat sajátosságaitól.¹¹

A hatvanas évek közepétől a szemle rovat érdeklődése a korábbiaktól eltérően filozófiai, társadalomtudományi művekre irányul. Bálint István, Major Nándor, Vukovics Géza, Burány Nándor és mások reflektálnak újonnan megjelenő filozófiai, szociológiai, pszichológiai, politikai tárgyú könyvekre.¹² Már a szemle rovat megváltozott jellege is sejteti a szemléletbeli változást a folyóiratban, melynek következtében teret kapnak Bálint István, Rehák László nemzetiségi tárgyú, illetve a nemzeti kérdést vizsgáló tanulmányai.¹³ A korszak jellegzetes írásainak egyike Biacsi Antal szociológiai tanulmánya az öngyilkosságról mint társadalomkörtani jelenségről.¹⁴ A szerző a Híd pályázatára küldte be írását, mely mellékletként jelent meg. Biacsi Antalt a Szabadka község területén tapasztalt magas öngyilkossági mutatószámok ösztönözték munkája meg-

írására. 1970-ben és 1972-ben két tematikus emlékszám teszi jelentőssé a társadalomtudományi törekvéseket. Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából Bálint István, Rehák László, Lőrinc Péter emlékezik meg a nagy gondolkodó jelentőségéről,¹⁵ az 1972/4. számban pedig Dési Ábel, Gömöri György, Vajda Gábor és mások méltatják Lukács Györgyöt, a XX. századi magyar szellemi élet európai hírű képviselőjét.¹⁶ Ettől az időszaktól kezdve folyamatosan jelen van a folyóiratban Bálint István, elsősorban politikai tárgykörű írásaival: a forradalmiság, a baloldal, a nemzetiségi kérdés állnak figyelmének középpontjában.¹⁷

A hetvenes évek közepétől a Híd társadalomtudományi törekvései felerősödnek. A már eddig is jelen levő társadalomtudományi ágazatok hangsúlyosabbá válnak (politikológia, filozófia), mellettük új területek is megjelennek (pszichológia). A Híd hetvenes évek derekától kezdődő politológiai vonalát Bálint István, Rehák László, Ágoston András, Major Nándor írásai képviselik.¹⁸ Témáik közül Tito szerepének és jelentőségének méltatása, a JSZSZK társadalmi-politikai szervezeteinek bemutatása, a szocializmus és a nyugat-európai, illetve a fejlődő országok kérdései, az eurokommunizmus és más aktuális problémák bemutatása, elemzése emelkedik ki.

A Híd filozófiai vonalát elsősorban Bodrogvári Ferenc tanulmányai jelzik. Sajnálatos módon a szerzőnek kevesebb írása jelent meg életében a Hídban, mint halála után. Írásainak fő témája Marcuse, Heller, Sartre, de foglalkozik a gondolkodás, az elmélet és a gyakorlat szövevényes viszonyának különböző variációival és más filozófiai témákkal is.¹⁹ Filozófiai vonatkozásban kiemelkedő eseménynek tekinthető az 1976/6. szám, melyet Heller Ágnes neves filozófus munkásságának szenteltek. Több külföldi — budapesti — szerző mellett a hazaiak közül Bodrogvári Ferenc, Dési Ábel, Hódi Sándor méltatja Heller életművét.²⁰

1975—76-tól kezdődően a Híd társadalomtudományi érdeklődése a pszichológiával egészül ki. Hódi Sándor rendszeresen megjelenő tanulmányai-ban megoldatlan társadalmi-szociológiai-lélektani problémákkal (magány, öngyilkosság, deviáció, normalitás, frusztráció, pszichoszociális ártalmak stb.) foglalkozik. E témák elemzése során, bírálva a hagyományos pszichológiai megközelítést, rámutat a lélektan ideológikus kötöttségeire és a tárgyalt problémák társadalmi hátterére. Hódi kritikái, „humanisztikus pszichológiai” szemlélete, több tudományterületet érintő munkássága heves vitára készteti Baráth Árpád Zágrábban élő pszichológust, aki a Híd 1984. júniusi számában a pozitivista tudományoszmény nevében szembe száll Hódi emberközpontú pszichológia-felfogásával.²¹ A vitába mások is bekapcsolódtak, hangot adva a pozitivista tudományoszménnyel szembeni fenntartásaiknak.²² A vita abból a szempontból tekinthető jelentősnek, hogy adott nemzetiségi közegben a társadalomtudományok vonatkozásában ez volt az első olyan polémia, melyben a tudomány feladatára és céljaira vonatkozó különböző felfogások és szemléletek ütköztek össze.

A társadalomtudományok egyéb ágaiból a Hídban csak szórványosan jelennek meg publikációk. Egy-egy régészeti, egy-egy jogi, illetve jog-

szociológiai tárgykörű írást vehetünk számba, ezek azonban számottevő módon nem járulnak hozzá a Híd társadalomtudományi arculatának meghatározásához.²³

Társadalomtudományi törekvések az Új Symposionban

Az Új Symposion művészeti-kritikai folyóiratként indult 1965-ben, a január 15-i számmal, és az ifjúsági lap mellékleteként megjelenő Symposionból nőtt ki. Az utóbbi időben az Új Symposion meglehetősen nagy vihart kavart, s ennek lecsapódásaként a folyóirat teljes átszervezésére került sor. A folyóirat életének egy korszaka tehát ily módon véglegesen lezárult. Nem történt meg azonban annak felmérése, hogy a lap sajátos törekvéseinek milyen szerepe és jelentősége volt/van a jugoszláviai magyar közgondolkodásban. Tisztázatlan annak a kérdésnek a megítélése is, hogy az ún. első Symposion-nemzedék után következő második (ha ugyan annak tekinthető) az elődök törekvéseinek mechanikus folytatására törekedett-e, vagy fellelhetők önálló, de kiteljesedni nem tudó elképzelések is. Feltáratlan az Új Symposion hanyatlásának és az ún. Symposion-mozgalom kudarcának oka is, amely nyilvánvalóan sokkal korábban bekövetkezett, mint a tényleges átszervezés. A „hogyan tovább” kérdésre még korai lenne választ keresni, mert az újonnan megjelent néhány szám még vajmi kevés eredményt mutathat fel.

Jelen tanulmányunkban, témánknak megfelelően, az Új Symposion társadalomtudományi-filozófiai jellegű irányultságának jellemzőit vázoljuk fel, és nem foglalkozunk a folyóirat iradalmi-művészeti-esztétikai programjával, noha e két irányvonal közös gyökerekből táplálkozik, és az irodalmi-művészeti vonulat a hangsúlyosabb. A művészeti-kritikai folyóiratként induló Új Symposion (mely a későbbiek során „társadalom, művészet, kritika” jelöléssel bővült) sajátos arculatát egy erőteljes kritikai hangvétel formálta, amely elsősorban a vidékiességgel való radikális szakításban, a korszerűség, a modernség, az európaiság, a „jugoszláviai-ság” igényében jutott kifejezésre. Ez a kritikai igény a művészeti-irodalmi program, de a társadalomtudományi-filozófiai szemlélet szempontjából is meghatározó szerepet játszott.

Szimbolikus értelműnek tetszik az Új Symposion első számának indítása: Lukács György *Taktika és etika* c. írását közli. Lukács neve már önmagában is jelzi a folyóirat alkotógárdájának szellemi orientáltságát. Irányvételének hátterében ugyanis azok a baloldali mozgalmak kerekesezők, amelyek a hatvanas években bontakoztak ki, s amelyekre Lukács totalitáselmélete is oly nagy hatással volt. A nyugat-európai baloldali mozgalmak eseményeire (pl. a diákmegmozdulásokra) a symposionisták éppoly élénken reagálnak, mint a szellemi-filozófiai áramlatokra. A marxizmus reneszánszának szelleme, az eredeti marxizmushoz való visszatérés, a „gyakorlati filozófia”, a „cselekvő ember” eszméje ott érződik a Symposion köré tömörülő ifjú alkotók koncepciójában. Mindezek

túlmenően azonban a megújuló jugoszláviai filozófiai közgondolkodásban kell keresnünk azokat a gyökereket, amelyek a symposion-kör tagjai számára meghatározó szerepet játszottak.

A Symposion-mozgalom társadalomtudományi irányvonala egyaránt táplálkozott a nyugat-európai baloldali eszmékből és modern filozófiai áramlatokból a jugoszláv ún. praxisfilozófia bölcseletéből, de magán viseli Lukács és a budapesti Lukács-kör hatását is. Számottevő az ún. első nemzedék ilyen jellegű irányultsága, az őket követők soraiban nem tekinthető ennyire általánosnak a társadalomtudományi érdeklődés: a folyóirat második korszakában alig egy-két név jelzi ezen törekvések folytonosságát. A hetvenes évek második felében pedig érezhetően elhalkulnak a társadalomtudományi próbálkozások az irodalmi-művészeti program javára. Nem lehet szem elől téveszteni azt sem, hogy a társadalomtudományi érdeklődés közel sem mindig tanulmányok, értekezések formájában lát napvilágot, hanem a legkülönbözőbb megnyilvánulási formában találkozunk vele: jegyzetek, vázlatok, felszólalások, néha harcos szellemű vitairatok, beszámolók, könyvkritikák alakjában és más módon. Ha arra törekszünk, hogy többé-kevésbé hű képet adjunk a folyóirat társadalomtudományi irányultságáról, számba kell vennünk e különböző formában kifejezésre jutó megnyilatkozásokat is.

Az Új Symposion írói érzékenyen reagálnak többek között Althusser, Marcuse, Fromm, Bloch, Heidegger, Husserl, Kierkegaard, Gajo Petrović, Ivan Kuvacić, Lukács és Heller filozófiai tárgyú munkáira.²⁴ A nyugati modern filozófia elsősorban a szerbhorvát nyelv közvetítésével érkezik el hozzánk. Legjellegzetesebb gondolataik között ott találjuk a Marx-értelmezések felülvizsgálatának, a sztálinizmus bírálatának, a forradalmiság és a baloldaliság meghatározásának igényét, de a radikális utópiákkal való rokonszenvezést, a „gyakorlati filozófia” eszméjét és a reális szocializmusok elemző, kritikus szemléletét is. Az Új Symposion forradalom-felfogását jól tükrözik azok az írások, amelyek a folyóirat 69. és 60. számában láttak napvilágot. Mit jelent ma forradalminak lenni? — ezt a kérdést feszegetik többek között Bosnyák István, Várady Tibor, Vajda Gábor, Székely László, Biacsi Antal, Tóth Ferenc, Ágoston András és Szalma József.²⁵ A kérdésre nem születtek homogén válaszok, mindenki más-más oldalról közelíti meg. A szerteágazó megközelítések közös alapja azonban az, hogy valamennyien ma is létező és élő fogalomként, magatartásformaként élik át a forradalmiságot, szubjektív tartalommal telítve építik be tudatukba. Hasonló tanulságokat kínál a baloldaliság fogalma is. Végel László *Tézisek a baloldaltól* c. írása a folyóirat 74. számában, Bosnyák István pedig a 75. számban foglalkozik e témával.²⁶ A Symposion-gárda jellegzetes felfogását tükrözve Végel leszögezi, hogy „csak az a baloldal lehet és maradhat forradalmi, amely minden újabb kérdésfeltevésre forradalmi megoldással tud válaszolni”, s ennek megfelelően az új baloldalt mint az antibürokratizmus eszményének hordozóját üdvözli.²⁷

Az Új Symposion politikai-ideológiai irányultságának egyik alapvető

meghatározója a sztálinizmus bírálata. Az antisztálinizmus — Végel László szerint — „nem csupán politikai, ideológiai tett volt, hanem a mindennapok pórusaiba behatoló közérzet”.²⁸ Bosnyák István több írásában is foglalkozik a témával, nem annyira tudományos igénnyel, hanem inkább etikai-morális alapállásból.²⁹ Az első Symposium-nemzedék után érezhetően halványodik a folyóirat társadalomtudományi érdeklődése, bár szemléletében nem történik lényeges változás. Ebben az időben Losonc Alpár filozófiai tárgyú írásai tartják fenn elsősorban az Új Symposium társadalomfilozófiai vonulatát a *Még egyszer a radikális filozófia lehetőségeiről, A hermeneutika és a gyakorlati filozófia, A reális szocializmus bahrói bírálata* c. tanulmányaiban.³⁰

Az Új Symposium filozófiai törekvései, melyek a hatvanas évek baloldali mozgalmaival szoros összefüggést mutattak, nem tudtak kiteljesedni és vereséget szenvedtek. Ennek oka azoknak a törekvéseknek a kudarcában is keresendő, amelyek nagy hatással voltak a Symposium-mozgalomra, de egyéb problémák is közrejátszottak. Vitathatatlan, hogy a symposionisták részéről tapasztalható nyitottság, a nyugati törekvésekre való reagálás frissítően hatott, de a konkrét körülmények figyelembevételének szinte teljes mellőzésével történt. A nemzetiségi problémák kevéssé érintik pl. a symposionisták érdeklődését (bár közölnek egy részletet Rehák László: *A kisebbségek Jugoszláviában* c. könyvéből).³¹ Túldimenzionálják a vajdasági magyar értelmiség szerepét és jelentőségét olyan körülmények között, amikor még az sem eléggé tisztázott, hogyan s miként egzisztál ez a réteg. Ennek szellemében szociográfiai felmérésekkel kívánták vizsgálni, mennyire európai, mennyire jugoszláv és mennyire jugoszláviai magyar ez az értelmiség.³² A Symposium társadalomfilozófiai felfogásának kudarcához mindenképpen hozzájárult az is, hogy adott nemzetiségi környezetben is elszigetelt maradt. Szándéka szerint elsősorban az ifjúsághoz kívánt szólni, ez az ifjúság és rétegei viszont nemigen reagáltak a Symposiumra. Ezt támasztja alá annak az empirikus-szociológiai tanulmányorozatnak néhány tanulsága is, amelyet Kovács Teréz közölt a folyóiratban.³⁵ Kovács Teréz vajdasági fiatalok különböző csoportjaival foglalkozó írásai azért is érdemelnek megkülönböztetett figyelmet, mert az Új Symposiumban a filozófiai szemlélet mellett a társadalomtudományok egyéb ágazatai csak nagyon szerényen vannak képviselve.³⁴

A Létünk szerepe és jelentősége a magyar nyelvű társadalomtudományi gondolkodás kialakulásában

Lassan másfél évtizedes múltra tekint vissza a Létünk folyóirat — 1972 elején jelent meg az első, 1971/1-es szám —, amely megalakulásától kezdve serkenti és szorgalmazza a magyar nyelvű társadalomtudományi gondolkodást, fórumot és megjelenési lehetőséget biztosít a magyar nyelvű társadalomtudományi írásoknak. A folyóirat megalakulása kettős prob-

lémát vetett felszínre. Felmerült egyrészt a kérdés, hogy van-e elegendő szerző, aki a magyar nyelvű társadalomtudományt műveli, de bizonytalan volt az is, hogy van-e olvasótábor, amely ezt befogadja. A tény, hogy a Létünk az elmúlt 13 esztendő alatt rendszeresen megjelent, mindkét kérdésre megadta a pozitív választ.

A Létünk, mely „társadalom, tudomány, kultúra” alcímmel jelenik meg, igyekszik a lehetőségekhez képest változatos tematikájú, a legkülönbözőbb szakterületeket felölelő tanulmányokat, cikkeket közölni. Más ilyen jellegű folyóirat nem lévén, az informatikától az agrotechnikáig és a filozófiáig minden tudományág és szakterület jogosan követel magának helyet a folyóirat lapjain, s ennek az a gyakorlati haszna is megvan, hogy a legkülönbözőbb érdeklődésű olvasókra számíthat. A kezdeti idők heterogén jellegű számaintól eltérően az utóbbi számok mintha egységesebbek, „homogénebbek” lennének. Külön kategóriát képeznek természetesen az ún. tematikus számok, de a nem kifejezetten tematikus számoknál is megfigyelhető ez a tendencia (pl. a közgazdasági, informatikai jelleg stb. túlsúlya).

A folyóirat fennállása óta nem esett át lényeges szemléletbeli, szerkesztésbeli változáson. Az utóbbi pár esztendőben azonban mintha megszorodtak volna a közvetlen napi politika eseményeire, történéseire reflektáló, azokat nem tudományos igényességgel, hanem inkább a napilapok publicisztikai jellegéhez közelítő módon tárgyaló írások. A Létünk indulásától kezdve az eredeti magyar nyelvű tanulmányok és cikkek mellett eléggé nagy számban közöl fordításokat is. A lapban alkalmazott gyakorlat azonban nem teszi lehetővé, hogy minden esetben megállapítsuk, milyen nyelven keletkezett az eredeti írás. Számunkra ez a probléma azért jelentkezett, mert a magyar nyelvű tudományos gondolkodás kialakulása szempontjából nem mellékes, hogy az adott szerző közvetlenül, anyanyelvén is ki tudja-e fejezni magát saját szakterületén, ura-e a magyar nyelvű szakterminológiának, vagy csak segítség — fordító — révén, közvetve tud hatást kifejteni a magyar nyelvű olvasótáborra, a kialakulóban levő jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodásra. Természetesen ez utóbbi esetben sem mellékes a hatás, de tanulmányunk témája szempontjából így éppoly közvetetté válik, mint minden más fordítás.

Az alábbiakban megkíséreljük felvázolni azt, hogy a Létünk lapjain hogyan jelenik meg a magyar nyelvű társadalomtudomány. Ebből következően nem a folyóirat teljes elemzését kívánjuk adni, hanem az a célunk, hogy felmérjük kik azok a szerzők, akik valamilyen szakterületen, a társadalomtudomány valamelyik ágában magyar nyelvű tanulmányok, szakcikkek publikálásával hozzájárulnak a jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás formálásához, alakításához.

A folyóirat társadalomtudományi jellegű írásainak szemügyre vételekor nyilvánvaló, hogy a társadalomtudományok különböző ágazatai nincsenes azonos súllyal képviselve. Nem egyenletes tehát a tanulmányok szakterületek szerinti megoszlása, de ez nem tekinthető hiányosságnak.

Ellenkezőleg! Arányosságra, szimmetriára törekedni mesterséges és természetellenes lenne, s aligha várható, hogy gondolatformáló hatással járna, ha néhány tudományágból csak a számbeli arány végett jelennének meg írások. Ugyanakkor azonban mégis szembeűnő a társadalmi-politikai rendszerrel foglalkozó, a politológia tárgykörébe tartozó írások dominanciája a többi tudományág rovására. Ezt követően a közgazdasági témájú tanulmányok szerepelnek magas százalékban, de jelentékeny a történeti tárgyú tanulmányok száma is. E fenti arányeltolódás nem tekinthető véletlennek, sem a lap szerkesztéspolitikai elveiből következő tendenciának. Sokkal inkább a jugoszláviai magyar nemzetiségű kultúrában a társadalomtudományokon belül kialakult helyzetet tükrözi. A politikai-ökonómiai szemlélet túlsúlya valószínűleg egy adott társadalmi állapot adekvát kifejezése, mely — a jól ismert marxi gondolat jegyében, miszerint eltérő társadalmi körülmények más-más szellemi nyelvezetnek kedveznek (így vált pl. Anglia a gazdaságtan, Franciaország a jog és politika, Németország a filozófia művelésének szinterévé a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése folytán a XIX. században) — minden bizonnyal összefüggésben áll a jugoszláv társadalom egészére jellemző ökonómiai és társadalompolitikai változásokkal. Mindehhez hozzájárul az is, hogy azok a tudományos szakterületek, amelyek nélkülözni kényserülnek az elméleti munka művelésének nyelvi-kulturális-intézményes feltételeit, szükségszerűen hátrányos helyzetbe kerülnek.

A Létünk szaktudományos publikációinak színvonalát a szerzőgárda jellegzetes összetétele biztosítja: munkatársai egyetemi végzettségű szakemberek, a tudományok magiszterei vagy a tudományok doktorai, akik főleg Szabadkán vagy Újvidéken, egyetemen vagy tudományos intézetben dolgoznak. E körülmény azonban hatással van a témaválasztásra és a szemlélet- és megközelítésmódra is. Az egyes szakterületek vizsgálatánál szembeűnő, hogy hiányzik a merészebb témakeresés, az újszerű, szokatlanabb problémálatás, problémáfelvetés, s a témák feldolgozásmódja is jórészt a konvencionális keretek közt mozog. A folyóirat arculatát, s egyben a társadalomtudományi gondolkodás elmélyülését pozitív irányban befolyásolná egy olyan szerkesztési koncepció, mely serkentené az újszerű törekvéseket. Mivel ez alkalommal nem a folyóirat teljes feldolgozása és értékelése a feladatunk, nem térünk ki a szerzőgárda elemzésének más vonatkozásaira, mint pl. a vajdaságon kívüli munkatársak számbeli arányának vizsgálatára. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt az igen pozitív jelenséget, hogy a Létünk fennállásának 13 éve alatt néhány munkatársat a szó szoros értelmében „felnevelt”: pl. Molnár Irén és Molnár Verona nevével régóta találkozhatunk a Létünk lapjain. Egyetemi hallgatóként kezdtek publikálni, s jelenleg a tudományok magiszterei.

A Létünk *társadalmi-politikai irányultságának* megteremtéséhez a tudományos igényvel íródott tanulmányokon kívül igen magas számban hozzájárulnak azok a társadalmi-politikai rendszer kérdéseivel foglalkozó írások is, melyek eredetileg konkrét gyakorlati céllal készültek: meg-

emlékezés, beszámoló, előadás céljából, vagy más hasonló igény, szándék hozta létre őket. Számottevő többségük nem magyar nyelven íródott, hanem fordításban van jelen a folyóiratban. A politikai jellegű szövegek magyar nyelvű fordításai során számos terminológiai problémával találkozhatunk. Gyakran maguk a szerzők (vagy a fordítók) „politikológiának” nevezik az általuk művelt tudományt, mely elnevezés a magyar nyelvben nem honos. Tematikai vonatkozásban elsősorban Jugoszlávia társadalmi berendezésével, a politikai rendszer aktuális kérdéseivel foglalkoznak, különös tekintettel Tito szerepének és jelentőségének bemutatására, a társadalmi-politikai szervezetek, az öngazgatás és küldöttrendszer, a nemzetiségi kérdés és nyelvhasználat kérdéskörének vizsgálatára.

Tito történelmi szerepének meghatározásához járulnak hozzá többek között Rehák László, Molnár Irén, Laki László írásai a folyóirat 1977/2-es számában.³⁵ Rehák László *Tito elvtárs életművének és a jugoszláv marxisták munkájának, forradalmi gyakorlatának hozzájárulása a marxizmus fejlődéséhez világviszonylatban* c. tanulmányában hangsúlyozza, hogy Tito „képes volt érvényt szerezni századunk marxizmusának akkor, amikor már a marxizmus dogmatikus, sztálini pragmatista revíziója volt kialakulóban.”³⁶ Laki László a munkásöngazgatás megvalósulásának jugoszláv gyakorlatát emeli ki *Tito mint a társult munka társadalmának alkotója* c. írásában,³⁷ Molnár Irén pedig számbaveszi Jugoszlávia társadalmi berendezésének jellegzetességeit: az öngazgatást, a nemzetiségi kérdést, az el nem kötelezett külpolitikát stb., és hangsúlyozza Tito vezető szerepét e meghatározó fontosságú események létrehozásában. Tito személyisége mellett a Lenin történelmi alakjával foglalkozó tanulmányok érdemelnek még figyelmet, s noha gyakran történik hivatkozás Kardelj gondolataira, viszonylag kevés azoknak az írásoknak a száma, amelyekben Kardelj munkásságának egyes vonatkozásaival foglalkoznának.³⁹

A Létünkben számos szerző elemzi a különböző társadalmi-politikai szervezetek sajátosságait. Több írás foglalkozik a Harcos Szövetség, a Szocialista Szövetség, a JKSZ, a szakszervezetek feladataival, Jugoszlávia társadalmi-politikai rendszerében elfoglalt helyükkel és funkciójukkal.⁴⁰ Az öngazgatás, a küldöttrendszer, az elnemkötelezettség Rehák László, Molnár Irén, Molnár Verona írásaiban kerül tárgyalásra, és ugyancsak elsősorban Rehák László nemzetiségi tárgyú tanulmányai számottevőek.⁴¹

A Létünk politológiai vonalának és egyben a magyar nyelvű politológiai gondolkodás kialakításában Rehák László sokoldalú tevékenysége meghatározó szerepet játszik. Munkáiban a politikai rendszer valamennyi területét érinti, az öngazgatástól kezdve a nemzetiségi kérdésig. Tanulmányai egy része már könyv alakban is az olvasó asztalára került.

A társadalmi-politikai rendszerrel foglalkozó írások mellett a Létünk társadalomtudományi irányultságának másik hangsúlyos területe a *közgazdaság*. Az utóbbi időben bonyolulttá váló gazdasági helyzetünk egész

közvéleményünk figyelmét maga felé fordította. Egyfelől tehát megnőtt az igény az egyes gazdasági jellegű problémák feltárására, ugyanakkor a szabadkai Közgazdasági Egyetem mint intézmény biztosítani tud a témákban járatos, kompetens szakembereket.

F közgazdasági témájú írások tematikailag leginkább három csoportba sorolhatók. Egy részük általános közgazdasági kérdésekkel, fogalmakkal foglalkozik, más részük Jugoszlávia gazdasági szerkezetének és felépítésének egészét vagy valamely részterületét elemzi, harmadik csoportjukat pedig azok a tanulmányok, értekezések alkotják, amelyek Vajdaság (vagy ezen belül is egy konkrét község, pl. Szabadka) gazdasági életét tanulmányozzák. Ennek a tematikai besorolásnak megfelelően az első csoportba tartozó írások elméleti jellegűek, a harmadik csoportba tartozók pedig egészen konkrét típusúak: tervekre, mutatószámokra támaszkodnak, adatokat elemeznek. A második csoport amolyan közbülső helyet foglal el e két szélső típus között.

A Létünk évfolyamait átlapozva megállapíthatjuk, hogy az általános közgazdasági kérdésekkel foglalkozó tanulmányok száma viszonylag csekély, témaválasztásuk esetleges (e kevés számú írás közül pl. kettő is foglalkozik Rosa Luxemburg közgazdasági elméletével).⁴² Számottevő viszont a jugoszláv gazdasági rendszer jellegzetességeit tárgyaló értekezés. Szám Attila, Sipos Géza, Szecsei Mihály, Laki László, Kicsi Ernő, Szenes György írásaiban a globális gazdasági szerkezetéről, az elosztási alapelvekről és személyi jövedelmekről, a mezőgazdaság és a falu szocialista öngazgatású továbbfejlődéséről, az öngazgatási tervezés kérdéseiről esik szó.⁴³ Különös figyelmet érdemelnek a Vajdaság gazdasági életét tárgyaló írások. Közéjük sorolható Gaál György gazdaságtörténeti tárgyú értekezése Vajdaság iparának, kereskedelmének, közlekedésének alakulásáról a két világháború közti időszakban.⁴⁴ Vajdaság jelenlegi fejlődési lehetőségeivel foglalkozik, konkrét tervek alapján, Móra András, Borza József, Szenes György.⁴⁵ Külön figyelmet érdemelnek az 1979/3—4. számban megjelenő, Vajdaság mezőgazdaságával foglalkozó tanulmányok, valamint az 1982/1. szám közgazdasági írásai. Szerzőik — közöttük Borza József, Nyári Tibor, Biacsi Mária, Móra András — különböző szempontokból ugyan, de a gazdaságzilárdítás fontosságát, jelentőségét szorgalmazzák.⁴⁶ A gazdaságfejlesztés hatékonyságát tanulmányozza Móra András három részes közgazdasági értekezésében.⁴⁷

A Létünk közgazdasági témájú írásai közül tehát a legfontosabbak Vajdaság és általában Jugoszlávia gazdasági életének legaktuálisabb kérdéseivel kapcsolódnak. Nagy figyelmet fordítanak a különböző tervezetek elemzésére, a gazdaságstabilizálási intézkedések tanulmányozására, elsősorban vajdasági szinten. A gazdaságzilárdítási törekvések előtérbe állították a tervezést is. A Létünk újabban közzétett tanulmányainak egy része e kérdéskörrel foglalkozik. Néhány közülük a közgazdaság területéről az informatika „felségveizeire” visz át.

A Létünk *történelmi tárgyú* írásai részben régebbi korok eseményeit veszik szemügyre, jelentősebb hányaduk azonban a közelmúltat állítja

vizsgálódásai középpontjába. Gaál György és Hegedűs Antal történelmi tanulmányai gyakran szerepelnek a folyóiratban. Gaál György az ipari munkásság múltjával, Hegedűs Antal pedig a hűbéri viszonyokkal, a jobbágyság helyzetével foglalkozik.⁴⁸ Az 1981/3—4. folyóiratszámában több írás jelent meg a népfelkelés és a szocialista forradalom 40. évfordulója alkalmából: Mészáros Sándor, Csehák Kálmán, Gaál György Vajdaság megszállásáról, illetve a népfelzabádító harc néhány kevésbé ismert vajdasági vonatkozásáról írt.⁴⁹ Lőrinc Péter, Mészáros Sándor, Mirnics József más tanulmányokban is visszatérnek a fenti témára.⁵⁰ A Létünk történelmi érdeklődésének kiemelt területe a népfelzabádító háború és a 40 évvel ezelőtti vajdasági események. A történelmi tárgyú dolgozatok túlnyomó többsége a szorosán vett vajdasági múlt kutatására vállalkozott, elenyésző számban kaptak helyet a vajdaságon kívüli események. S míg a közelmúltat elemző írásokban a nagy hatóerejű népfelzabádító harc a központi téma, az elmúlt korok történelmét taglaló tanulmányok egyik jellegzetessége, hogy nem a kiemelkedő történelmi eseményeket, hanem a mindennapok arculatát igyekeznek a szerzők megadni.⁵¹

A politológiai, közgazdasági és történettudományi jellegű tanulmányok mellett a többi társadalomtudományi szakterület szerényebben képviselteti magát a lapban. A magyar nyelvű *filozófiai* témájú publikációk arra hívják fel a figyelmet, hogy ezen a téren még eléggé kialakulatlan a tudományos gondolkodásmód. A tragikus hirtelenséggel fiatalon elhunyt Bodrogvári Ferenc mindössze 1973-ban és 1975-ben publikál egy-egy dolgozatot majd halála után *A domináció mint szükséglet* c. fordításban megjelenő írásával tisztelegnek emléke előtt.⁵² Nem történt meg azonban mind a mai napig Bodrogvári munkásságának és jelentőségének tudományos igénnyel történő feldolgozása, ami pedig a jugoszláviai magyar filozófiai gondolkodás számbavétele szempontjából is alapvetően fontos lenne.⁵³

A Létünk filozófiai érdeklődését tükrözi az 1983/2. tematikus szám, amelyben Marx munkásságát és jelentőségét méltatja Rehák László, Szám Attila, Bodrogvári Ferenc.⁵⁴ A filozófiai témájú írások kis száma, tematikai szűkössége mellett szembetűnően hiányoznak a filozófiai eseményekre, történésekre való reflexiók, kritikai meglátások.⁵⁵

A filozófiához hasonlóan a *pszichológia* is csekély szerepet játszik a Létünkben. Hódi Sándornak a folyóirat egyik első számában közölt tanulmányától számítva majd tíz év múlva jelenik meg ismét pszichológiai tárgyú írás: Szöllősy Vágó László a reklámpszichológia néhány lehetőségét villantja fel 1981-ben, majd 1982-ben szexuálpszichológiai kérdésekkel foglalkozik.⁵⁶ A magyar nyelvű pszichológiai tárgyú írások megjelenési fóruma az elmúlt időszakban nem a Létünk volt, hanem elsősorban a Híd.

A filozófiánál és a pszichológiánál valamelyest erőteljesebben van jelen a *szociológia* a folyóiratban. Kovács Teréz és Laki László többször is jelentkezik konkrét felmérések eredményeit tükröző szociológiai tanul-

mánnal. Kovács Teréz a bácskai táj sajátos arculatának kialakításában jelentős szerepet játszó, ám napjainkra jórészt eltűnt tanyavilág társadalmi struktúrájának elemzésén kívül a vajdasági fiatalok időbeosztásáról készít részletesebb elemzést, Laki László pedig az ipari környezetbe és a társadalmi szervezetekbe, valamint az öngazgatási folyamatokba való beilleszkedés problémáival foglalkozik.⁵⁷ Az 1982/5-ös tematikus számban a nőkérdés kapcsán Biacsi Mária, Gabric Molnár Irén, Árokszállási Borza Gyöngyi közöl szociológiai tárgyú írást.⁵⁸

A Létünk határozottabb szociológiai arculatának kialakításához hozzájárul az 1983-as évi szociológiai tanulmány pályázat melynek eredményeit, díjazott pályaműveit közzétettük.⁵⁹ A Létünk szociológiai dolgozatainak többsége olyan empirikus tanulmány, amely a vajdasági környezetben észlelhető jelenségekről igyekszik objektív képet adni. Ami rendjén is volna. Úgy tűnik azonban, hogy az elméleti szociológiai tanulmányoknak még hiány van a folyóirat. Elméleti kérdések felvetésére legfeljebb a kritikai rovatban kerül sor.⁶⁰

A Létünk első számaiban Györe Kornél tanulmányai többek között Vajdaság népeinek területi megoszlásáról, a városi népesség alakulásáról, a területi urbanizáció kérdéseiről az eddigiek során vidékünkön még alig művelt tudományágban, a *demográfiában* jelentős lépésnek számítanak.⁶¹ Jelzésszerűen a *régészet* is képviselteti magát a Létünkben, Szekeres László tanulmánya révén.⁶² A Létünk indulását követő egy-két évben *jogi* tanulmányok is napvilágot láttak, majd hosszabb szünet után az utóbbi években ismét megjelentek. A jogtudománnyal és általában a jogrenddel foglalkozó írások vizsgálatánál szembetűnő, hogy nagy részük terminológiai nehézségek és fordítási problémák tárgyalására irányul.⁶³

A jogtudományi írások tematikai csoportosítása nehéz feladat. Általában a mai jugoszláviai jogrendszer sajátosságaival foglalkoznak. Szalma József, Várady Tibor, Fejős I. István, Hock Rudolf és mások a jogi szabályozás bizonyos vonatkozásait — mint pl. a megegyezéses bontás, a bírósági igazgatás, a békéltető tanácsok szerepe stb. — teszik vizsgálat tárgyává.⁶⁴ Ezeknek a magyar nyelvű, jogi témájú írásoknak jobbra csak a Létünk nyújt publikálási lehetőséget.

Vázlatos áttekintésünk alapján is nyilvánvaló, hogy a Létünk alapvetően fontos szerepet tölt be a magyar nyelvű társadalomtudományi gondolkodás kialakulásához szükséges feltételek megteremtésében. Megalakulásától kezdve napjainkig teret biztosít a társadalomtudományok különböző szakterületein létrejött magyar nyelvű írások megjelenése számára. S ha mégis — mint láttuk — számottevő különbség, egyenlőtlenség figyelhető meg az egyes társadalomtudományi ágazatokat reprezentáló tudományos megnyilatkozások és publikációk között, azt egy adott helyzet sajátos következményének kell tekinteni. Így például a filozófiai problémamegközelítés és nyelvezet hiánya nem azt jelenti, hogy a politikai-ökonómiai szemlélet kiszorította volna azt, hanem egyszerűen annak eredménye, hogy hiányoztak — és némiképpen ma is hiányoznak — az elméleti munka, a filozófia, az ideológia művelésében

nélkülözhetetlen nyelvi-kulturális felkészültség elsajátításának feltételei. A filozófiai nyelvezet bizonytalansága, s vele a társadalomtudományi gondolkodás egyoldasúsága e feltételek hiányára, illetve a nemzetiségi kultúra bizonyos hiányosságaira, tudati korlátaira utal.

Egyéb folyóiratok társadalomtudományi tevékenysége

A Létünk, a Híd, az Új Symposion mellett más jugoszláviai magyar folyóiratok is hozzájárulnak a társadalomtudományi gondolkodás kialakulásához. A szabadkai Üzenetben pl. Bodrogvári Ferenc rendszeresen közölt filozófiai tárgyú tanulmányokat, de demográfiai (Mirnics Károly, Györe Kornél), régészeti (Szekeres László), történettudományi (Lőrinc Péter) és politikai-önigazgatási témájú írások is (Szám Attila) megjelentek.⁶⁵ Az Üzenet azonban az utóbbi évek során elsősorban mint helyi jellegű szabadkai folyóirat egzisztált, hatékonysága nem hasonlítható a Létünk és a Híd jelentőségéhez. A Hungarológiai Közlemények (és Tanulmányok) a nyelvészeti, néprajzi, kapcsolattörténeti tematikájú szaktudományos publikációkon túlmenően jelentős történettudományi témájú tanulmányokkal jelentkeztek, sajnos „zártáguk” miatt elsősorban belső kiadványnak tekinthetők. A Hungarológiai Közleményekben Lőrinc Péter és Káich Katalin történeti tárgyú dolgozatai mellett Szekeres László régészeti kutatásainak eredményeiről is olvashatunk.⁶⁶ A kiadványban közölt tanulmányok hatékonyságának növelése érdekében a lap belső, intézeti jellegén mindenképpen kívánatos lenne változtatni, és — a folyóiratokhoz hasonlóan — szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé kellene tenni.

Összegezés

A fontosabb jugoszláviai magyar nyelvű folyóiratok társadalomtudományi vonatkozásainak áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzetiség, mely korábban szinte kizárólag az irodalom és a költészet hangján tudott szólni, s a társadalomtudományok nyelvén történelmi helyzetének és körülményeinek alakulása miatt korproblémáinak alig tudott hangot adni, az utóbbi időben érzékelhető változáson ment keresztül. A hatvanas évektől kezdve egyre fokozottabb a magyar nemzetiség szellemi önábrázolásában a társadalomtudományi gondolkodás és érdeklődés kialakulásának igénye. Mint ahogy az áttekintett folyóiratok tanúsíthatják, számbavehető eredmények születtek e téren. De elsődlegesen nem a filozófiai vagy szociológiai problémalátás és nyelvezet erősödött meg, hanem a politikai és a közgazdasági, ami nézetünk szerint összefüggésben áll részben mindazokkal az aktuális társadalmi-politikai és gazdasági változásokkal, amelyek a jugoszláv társadalom egészére jellemzők, részben pedig annak következménye, hogy a filozófiai prob-

lénamegközelítés kialakulásához szükséges lehetőségek, feltételek ma is hiányoznak még. A helyzet valaminő összegezeként az alábbiakban nem törekedhetünk az egyes szaktudományok összmondanivalójának, össz-volumenének rekonstruálására — erre későbbi munkánkban kerül majd sor —, sem az alkotó-gondolkodói életpályák teljességének bemutatására. Megkíséreljük azonban röviden felvázolni, kik azok az alkotók, akik a társadalomtudományok különböző ágaiban, a magyar nyelvű társadalomtudományi gondolkodás adott szintjén meghatározó jelentőségű tevékenységet fejtettek ki.

A *politikai tudományok* terén Rehák László sokoldalú munkássága emelkedik ki. Tevékenysége nagymértékben hozzájárult a Létünk politikai irányvonalának kialakításához. A Forum Könyvkiadó gondozásában a hatvanas évek végétől megjelenő kötetei a magyar politikai tudományos nyelvezet kialakítása és fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségűek. A *kisebbségek Jugoszláviában* c. 1967-ben megjelent jogi-politikai tanulmánya még fordítás, további nevezetes munkái — *Kisebbségtől a nemzetiségig* c. kötet egy része, *Politikai rendszerünk időszerű kérdései, Világnézet, ideológia, tudományos megismerés* — eredetileg is magyar nyelven íródtak.⁶⁷ A *kisebbségek Jugoszláviában* c. tanulmány három nagy fejezetre tagolódik: a történelmi áttekintés után a kisebbségi kérdés alakulását vizsgálja az SHS királyságban, majd a kisebbségi kérdés megoldásának módját mutatja be a szocialista viszonyok között Jugoszláviában. *Kisebbségtől a nemzetiségig* c. tanulmánykötete gyűjteményes munka. Rehák szemléletmódjának jellemzője, hogy a „nemzetiségekkel kapcsolatos felfogásokat és gyakorlatot a nemzeti viszonyok részeként, és nem a társadalmi viszonyok összességéből kiragadva” tárgyalja.⁶⁸ A kötet tanulmányai közül igen jelentősek a nemzeti kisebbségek helyzetének lenini megközelítésével, a jugoszláviai nemzetiségek helyzetének fejlődésével, a nyelvi egyenrangúságra vonatkozó politikai nézetek alakulásával kapcsolatos írások. *Politikai rendszerünk időszerű kérdései* c. könyvében — abból kiindulva, hogy a mai ember életében a politikai rendszer kérdései nap mint nap jelen vannak, ám korántsem állítható, hogy a politikai berendezés elvi vonatkozásaival mindenki tisztában lenne — a szövetségi berendezés és az autonómia sajátosságainak, valamint a társadalmi-politikai szervezetek tevékenységének és szerepének elemzésével foglalkozik. *Világnézet, ideológia, tudományos megismerés* c. könyvében időszerű társadalomtudományi kérdéskörrel foglalkozik: a marxizmus legjelentősebb kérdéseit magyarázza.

Rehák László munkásságán kívül, más munkák is hozzájárulnak a magyar nyelvű politológiai gondolkodás kialakulásához. Így pl. Gabrić Molnár Irén *A társadalmi-politikai szervezetek és a küldöttrendszer* c. könyve, valamint a Forum Könyvkiadó gondozásában 1976-ban *Anyanyelv-államnyelv* címen megjelenő gyűjteményes tanulmánykötet, melyben többségében nemzetiségi szerzők tudományos igénnyel közelítik meg a nemzeti kérdés egyik eszmei-politikai szempontból igen fontos részterületét, a nyelvhasználat kérdését.⁶⁹

Noha a magyar nyelvű társadalomtudományi folyóiratban, a *Létünkben* a *közgazdaság* meglehetősen hangsúlyos, mégsem tudunk számbavenni olyan eredeti magyar nyelvű, közgazdasági tematikájú önálló kiadványokat, amelyek az adott nemzetiségi kultúrában a közgazdasági érdeklődést reprezentálnák. Feltehetően arról van szó, hogy még nem igazán magyar nyelvű a nemzetiségi közegben nemzetiségi nyelven már jelen levő gazdaságtudomány. Hangsúlyos jelenléte arról tanúskodik, hogy igyekszik kielégíteni az iránta támasztott igényt, de, úgy látszik, motívumaiban és indíttatásában még nem tudta fellelni azt a sajtószerepét, ami a nemzetiségi kultúra keretein belül önálló megjelenésre készítetné.

A *történettudomány* művelésének sokkal gazdagabb hagyományai vannak, mint a társadalomtudomány általunk vizsgált más ágazatainak. A folyóiratok közül a *Létünkben* kapott nagy teret a történetírás. Lőrinc Péter történettudományi tevékenységével azonban már a háború előtti Hídban is találkozhatunk, s úgyszintén jelentős tevékenységet fejtett ki a Hungarológiai Közleményekben (illetve a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben). Önálló kiadványai közül a *Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején*, a *Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán*, valamint a *Bácskai polgári politikai elmélet* c. művei a legismertebbek.⁷⁰ Lőrinc Péter mellett Káich Katalin és Mirnics József önálló történelmi témájú könyvei ugyancsak közismertek.⁷¹

A jugoszláviai magyar nyelvű *filozófiai gondolkodást* nagy veszteség érte Bodrogvári Ferenc halálával. A különböző folyóiratokban elszórtan megjelenő tanulmányai (a *Létünkben*, a *Hídban*, az *Üzenetben*) és az 1983-ban megjelent *Érték és utópia* c. posztumusz könyve a magyar nyelvű jugoszláviai filozófiai gondolkodás kialakulásának ígéretét sejtetik.⁷² Széles körű filozófiai tájékozottsága, bírálókészsége ismeretében feltételezhetjük, hogy magyar nyelvű munkásságának kiteljesedése során eredménnyel megküzdött volna fogalmi és nyelvi-kifejezésbeli nehézségével is. Váratlan halála következtében magyar nyelvű munkássága csak torzó maradt.

A társadalomtudományok általunk vizsgált más szakterületei közül a jugoszláviai magyar kultúrában a *pszichológia* terén születtek — a folyóiratokban kifejtett tevékenységen túlmenően — önálló munkák. Hódi Sándor *Lételmény és valóság*, *Pszichológia és ideológia* c. gyűjteményes kötetei, valamint *A „meghívott” halál* és a *Magatartásformák és társadalmi viszonyok* c. tanulmányai.⁷³ *A „meghívott” halál* c. könyvében a szerző az öngyilkosság jelenségét vizsgálva rámutat az öngyilkosságkutatás — a szuicidológia — eredménytelenségének okára is. Hódi az öngyilkossággal kapcsolatos vizsgálódásában abból a marxi felismerésből indul ki, hogy személyiség és társadalom, individuuum és szociális környezet ugyanazon létviszonyok eltérő megnyilvánulási formáinak absztrakciói csupán, s így, mint minden individuális cselekmény, az öngyilkosság is, bár konkrét személyek tetteként jelenik meg, egy meg-

határozott társadalmi valóság megvalósulása. A könyv egyik újszerűsége, hogy az öngyilkosságot nem különálló problémaként kezeli, hanem az önpusztítás más módozataival generikusan összefüggő jelenségként értelmezi. *Magatartásformák és társadalmi viszonyok* c. könyvében a viselkedést meghatározó személyiségvonások társadalmi összefüggéseinek vizsgálata során arra a felismerésre jut, hogy a különböző magatartásformák nem az egyén önértékelésének következményeként alakulnak ki, hanem valamilyen konfliktusos interperszonális helyzetet jelenítenek meg. A mű végső következtetésében a személyiség önmegvalósításának lehetőségét a társadalmilag hatékony cselekvés biztosításában látja.

Szekeres László munkájának eredményeként kötet reprezentálja a régészetet is. A szerző *Amit az idő eltemetett* c. könyvében a paleolitikumtól és a mezolitikumtól kezdve átfogóan ismerteti a régészeti eredményeket.⁷⁴

A fent említett szerzők és művek a jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás kialakulásának fontos tényezői, amelyek egyúttal hűen tükrözik a nemzetiségi önismeret teljesebbé válásának szükségletét. Ez a szükséglet, mint jeleztük, a hatvanas évek közepétől egyre erőteljesebben jelentkezik. A társadalomtudományok felé fordulás, mely a hagyományos szépirodalom-centrikusságot módosítja, nem tekinthető azonban lokális, helyi sajátosságnak. A ma embere kor- és létproblémáira szinte mindenütt a világon a társadalomtudományoktól vár választ. Az aktuális társadalmi-nemzetiségi kérdésekre igyekszik érvényes mondani-valót megfogalmazni a nemzetiségi keretek között formálódó, túlnyomórészt a folyóiratokban — elsősorban a *Létünkben* — megnyilatkozó jugoszláviai magyar társadalomtudomány is, mely a történelmi előfeltételek és az adott gazdasági-társadalmi körülmények folytán nem minden szakterületen tudott egyenletesen fejlődni. Elért eredményei, jelenlegi fejlettségi szintje azonban jelentősen hozzájárul a nemzetiségi kultúra szellemi arculatának kialakításához és gazdagodásához.

Jegyzetek

- ¹ Gondolunk itt elsősorban Szeli István: *A magyar kultúra útjai Jugoszláviában* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983) c. könyvére, valamint Bori Imre irodalomtörténeteire: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918—1945.* (Novi Sad, 1968), *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982)
- ² Várady Tibor: *Vajdasági magyar társadalomtudomány?* Új Symposion, 44. szám, 7. o.
- ³ Csapó Sándor: *Filozófia és tudományos esztétika*, Híd, 1936. febr., márc., ápr.
- ⁴ (Doktor Sándor) Szebenyi Károly: *A pszichoanalízis fejlődéstörténete*. Híd, 1935. jún. 25—27. o., 1935. júl.—aug. 32—34. o.
- ⁵ Lőrinc Péter (Löbl Árpád): *Magyar múlt. A kuruc felkelés története*. 1940.

- dec. 410—416. o., *Híd*, Világkép: 1941. jan. 25—32. o. 1941. febr. 74—76. o. 1941. márc. 128—131. o.
- ⁶ (Löbl Árpád): A magyar jobbágyság kialakulása. 1939. *Híd* könyvtár 3. szám, *Kiadja a Híd társadalmi, irodalmi és kritikai szemle*, Subotica, valamint: Löbl Árpád: Erdély múltja és jelene. 1940. *Híd* könyvtár 9. szám.
- ⁷ (Mayer Ottmár) Hajdu Vilmos: Néhány szempont a parasztadósságok rendezéséhez. *Híd*, 1937, júl.—aug. 15—19. o.
- ⁸ Ispánovics Imre: Vojvodina gyáripara. 1939, máj. 168—174. o. *Híd*.
- ⁹ Heisler (Heizler) György: Parasztságunk szövetkezeti mozgalma Vajdaságban. *Híd*, 1948. 607. o. Eredményeink, föladataink. *Híd*, 1949. jan. 410., Jugoszláv—magyar gazdasági kapcsolatok. *Híd*, 1950, 99. o., Helyi jellegű termelés a szabad piac számára. *Híd*, 1949, szept. 502. o.
- ¹⁰ Minda Tibor: A nemzeti kisebbségek helyzete Vajdaságban. *Híd*, 1963/1. 102. o., Rehák László: A vajdasági nemzetiségek helyzete Jugoszlávia új alkotmányos rendjében. *Híd*, 1963/5. 567. o., Mirnics Károly: Elidegenülés és egyéniség. *Híd*, 1963/3. 33. o., Mirnics József: Munkásmozgalmak Bácskában a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig. 1963/5. 577. o. *Híd*.
- ¹¹ Vukovics Géza: A társadalomtudományok nyomon követése. *Híd*, 1964/6. 709. o.
- ¹² Bálint István: Mi a filozófia? *Híd*, 1965/3. 422. o., A humanisztikus pszichoanalízis 1965/6. 832. o. Egy eredeti gondolkodó. 1966/4. 514. o., Szeretni tudni kell. 1966/4. 517. o., Egy érdekes elmélet a szabadságról. 1966/11—12, 1316. o., Kísérlet a dialektikus egész felvázolásához. 1966/11—12, 1323. o., A marxizmus és a személyiség. 1966/11—12, 1325. o., Jelen és jövő. 1967/2—3. 258. o. Egzisztencializmus és marxizmus. 1967/4. 384. o., Az utópia filozófiája és a filozófia utópiája. 1967/5. 478. o., A zágrábi iskola ellen. 1968/2. 259. o., A dialektika rehabilitálása. 1968/7—8, 896. o. Major Nándor: Leszámolás Lefebvre-rel. 1965/1. 146. o. Hasznos kézikönyv. 1965/9. 1134. o., A társadalmi élet szerkezete. 1969/1. 144. o. Vukovics Géza: Szellemi erőnlét. 1966/7—8. 906. o., A személyiség sajátos értelmezése. 1966/7—8, 911. o., Burány Nándor: A fértisek ellen. 1966/7—8. 898. o. A munka szociológiája. 1967/2—3, 262. o., Tudomány az emberről vagy az emberért. 1968/1. 140. o. Mi magunkról. 1968/5. 614. o.
(Valamennyi írás a *Híd* megfelelő számaiban keresendő!)
- ¹³ Bálint István: És nemzetközivé lesz holnapra a világ... *Híd*, 1969/11—12, 1265. o., A nemzetek és a nemzetiségek az alkotmányfüggelékben. *Híd*, 1971/4. 489. o.
Rehák László: A jugoszláv kommunisták és a nemzeti kérdés. *Híd*, 1969/4. 403. o. A jugoszláviai magyarok az öngazgatású szocialista társadalomban. *Híd*, 1969/6. 647. o. Kívánt segítség és hivatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában. *Híd*, 1970/7—8, 801. o.
- ¹⁴ Biacsi Antal: Ez a halál nem magánügy. *Híd*, 1969/3. szám, melléklet.
- ¹⁵ Bálint István: Lenin a párt megteremtője és teoretikusa. *Híd*, 1970/4. 440. o.

- Rehák László: Lenin és a nemzeti kisebbségek helyzete. Híd, 1970. 4. szám, 428. o.
- Lőrinc Péter: Lenin portréja az 1920-as évek vajdasági magyar sajtójának tükrében. Híd, 1970/4. 452. o.
- ¹⁵ Dési Ábel: Tézisek Lukács György értékeléséhez. Híd, 1972/4., 610. o.
Göbör György: Lukács — nyugati szemmel. Híd, 1972/4. 607. o.
Vajda Gábor: Lukács György realizmuselmélete. Híd, 1972/4.
- ¹⁷ Bálint István: Radikális vagy álradikális forradalmiság. Híd, 1972/10. 1267. o. A kormányra törő baloldal. 1973/1. 109. o. Bálint István: Új forradalom. 1973/3—4. 355. o. A sokat vitatott Trockij. 1973/5, 483. o. A tájékozódás joga az öngazgatású társadalomban. 1973/9. o. Hogyan születnek a forradalmak? 1971/12, 1323, Nemzeti és osztályszempontok a párizsi kommünben. 1971/1. 201. o. A közvetlen öngazgatás a dolgozók hatalmának eszköze és próbaköve. 1977/6. A tájékoztatás mint jog és kötelezettség. 1977/12. A kommunisták és a parlamenti rendszer. 1978/6. Az eurokommunizmus szélsőbaloldali kritikájának kritikája. 1978/10, Amikor a párt élcsapat lett. 1979/5. A pazarló társadalom válsága. 1979/12. (Az írások a Hídban találhatóak!)
- ¹⁸ Bálint István fentiekben említett írásain kívül Rehák László: A DNSZSZ helyzete és szerepe Jugoszlávia érvényben levő politikai rendszerében. Híd, 1978/4. Ágoston András: A küldöttrendszer mint öngazgatási szabadságjog. Híd, 1978/5. Major Nándor: A befejezetlen gondolatok jellegéről. Híd, 1981/7—8. Kultúra és tudomány 1982/5, Híd, Marxizmus és kultúra, Híd, 1982/12. 1983/2. 1983/3.
- ¹⁹ Bodrogyári Ferenc: Marcuse múlandó gondolatainak múlhatatlansága. Híd, 1979/9. Jean-Paul Sartre — Túl a halál gyepüin. Híd, 1980/6. Gondolkodni csak úgy lehet, ha másként gondolkodunk. Híd, 1980/10, A kritika szabadsága más nézőpontból. Híd, 1980/10, Az új baloldal és a forradalom. Híd, 1981. 7—8. szám. Előszó a feljegyzésekhez. Híd, 1982/6. Hogyan határozzuk meg a kultúrát? Híd, 1983/3.
- ²⁰ Bodrogyári Ferenc: Az értelmes élet filozófusa. Híd, 1979/6. Dési Ábel: Harc az értelmes életért. Híd, 1979/6. Hódi Sándor: Az ösztönélet mítoszáról. 1979/6.
- ²¹ Hódi Sándor Hídban publikált pszichológiai tanulmányai: Kozmikus magány. 1976/4, Becsvágy és önbecslés. 1976/9, A halálfélelem és kompenzációja, a halhatatlanság. 1975/11, Az egyéni lét patológiája. 1977/2, A baleserveszély személyiségháttéré. 1978/6, A konfliktusokról. 1978/7—8, A „meghívott” halál. 1979/1. Pszichológia és ideológia. 1979/9, A személyiség pszichológiája. 1979/10, Hétköznap és ünnep. 1979/2, A pszichiátria kiúttalansága. 1981/2, Pszichológiai típusok. 1981/6. 7—8, Konfliktusos magatartásformák kialakulása. 1981/10, 11, 12. Viselkedés és betegség. 1982/5, Eszmény és valóság. 1982!, Devianáns-normális. 1982/10, Lélektani feljegyzések. 1982/12, Partnerkonfliktusok és szexuális zavarok. 1983/6, A „majdnem” ember. 1983/10, Legitimizáció vagy mítoszrombolás. 1984/. Baráth Árpád „vitairata”, „Boszorkányper” a társadalommal? Híd, 1984/6. Hódi válasza: Egy „szakkritikus” lidércnyomásai. 1984/9. (Híd).
- ²² Varga Zoltán: Társadalom és boszorkányper. 1984/10, (Híd), Vajda János: Hozzászólás 1984/11. (Híd).

- ²⁸ Szekeres László: A neolitikum Vajdaságban. *Híd*, 1980/4. Jung Károly: Nyolc évezred kőbe vajt üzenete. *Híd*, 1983/9. Letsch Endre: Szinoníma-használat a jogi nyelvben. *Híd*, 1981/6, Rehák László: a marxista jogszociológia útkeresései. *Híd*, 1977/4.
- ²¹ Végel László: Althusser és az elmélet forradalma. *Új Symposion* 69. 32--36. o. Végel László: Az utópia esztétikai dimenziója 65. szám, 6--7. o. Várady Tibor: Erich Fromm: Szökés a szabadság elől. 2. szám, 12. o. Szalma József: Megtérni önmagadhoz. 57. szám, 25--26. o. Junger Ferenc: Egy sokarcú filozófiai irányzat körvonalazása. 126. szám, 366--367. o. Juhász Erzsébet: Ittlét: börtön-lét. 85. szám, 259--265. o. Szalma József: Az ember lehetősége vagy a filozófia tárgykörének egyik kérdéséről. 57. szám, 27. o. Végel László: Konfliktusok és osztályhelyzet. 91. szám, 496--497. o., Vajda Gábor: A filozófia morális küldetése. 57. szám, 26--27. o. Végel László: Totalitás, forma, utópia. 79. szám, 351--355. o. Csorba Béla: Heller Ágnes új könyvéről. 144. szám, 179--180. o. (A fenti írások az *Új Symposion* jelzett számaiban találhatóak!)
- ²⁵ Az *Új Symposion* 59. és 60. számának melléklete: Mit jelent ma forradalminak lenni? Bosnyák István: Vallomás-féle a politikai forradalmiságról. Szalma József: Etikusi forradalom. Várady Tibor: Jegyzetek a forradalmi gondolkodásról. Ágoston András: Forradalmiság és napi politika. Biacsi Antal: Ma forradalminak lenni. Székely László: A forradalom ideológiai mítoszának kritikája. Vajda Gábor: Vázlat a forradalmiságról. Tóth Ferenc: Alkotómunka és forradalom.
- ²⁶ Végel László: Tézisek a baloldarról. *Új Symposion*, 74. szám, Bosnyák István: Kérdések a nyugati baloldarról. *Új Symposion*, 75. szám. I. rész. (Az írás második fele a betiltott 75. számban van.)
- ²⁷ Végel László: Tézisek a baloldarról. *Új Symposion*, 74. szám, 236. o.
- ²⁸ Végel László: Homokdombok, *Új Symposion*, 200. szám, 399. o.
- ²⁹ Bosnyák István: *Theatrum mundi a la Joszif Visszarionovics Sztálin*. *Symposion* füzetek, 03. szám, ugyanő: Hétezer nap Szibériában, avagy egy történelmi paranoida jugoszláv kritikája. *Új Symposion* 174, 175, 176, 177, 178. számai. A témával kapcsolatosan l. még: Losoncz Alpár: Ellenstein a sztálinizmusról. *Új Symposion*, 189/190. szám és Csorba Béla: Sztálinizmus kontra öngazgatás. *Új Symposion* 174. számában közölt írásait.
- ³⁰ Losoncz Alpár filozófiai tárgyú írásai az *Új Symposion*ban: Még egyszer a radikális filozófia lehetőségeiről. 173. szám, A hermeneutika és a gyakorlati filozófia. 207/208. szám. A reális szocializmus bahrói bírálata 212. szám. Erich Fromm halálára. 180. szám. A tragikus világlátás és a tragédia. 156. szám, Tézisek a közösség utópiájáról. 168. szám. Tudományfilozófia és cáfolhatóság 149. szám. Lukács és Heidegger 150/151. szám (Losoncz Alpár tanulmányain kívül Csorba Béla Gramsciról (150/151. szám) és Heller Ágnes új könyvéről (144. szám) írt munkái érdemelnek figyelmet, valamint a már említett Sztálinizmus contra öngazgatás c. írás a folyóirat 174. számában).
- ³¹ Rehák László: Nemzeti érdekek, regionális érdek és nemzeti kisebbségek. (Részlet A kisebbségek Jugoszláviában c. könyvből) *Új Symposion* 23--24. szám.
- ³² Az *Új Symposion* 58. számának melléklete felhívást tartalmazott szociográ-

fiai felmérés készítésére, melynek célja a jugoszláviai magyar értelmiség vizsgálata volt. Elképzeléseiknek megfelelően két témakört kívántak tanulmányozni: A jugoszláviai magyar értelmiség életét, szerepét, érdeklődési körét, valamint a kultúra szerepét a községi költségvetésekben. Szociológia-szociográfiai munkacsoportot alakítottak, kérdőíveket állítottak össze. A Symposium következő számaiban különböző szociográfiai felmérések, ill. szociográfiai jellegű riportok láttak napvilágot, váltakozó értékkel és mélységgel. Érdemes kiemelni közülük Gerold László: Egy első nemzedék c. elemzését (Új Symposium 61, 62, 63—64, számokban), valamint Virág Gábor munkáit: A kultúra anyagi alapja és lehetőségei a kishegyesi kommunában. (Új Symposium, 66. szám), valamint Értelmiség és Kishegyes. (Új Symposium, 68. szám) c. írásait.

- ³⁵ Kovács Teréz: A vajdasági magyar fiatalok életmódjának szociológiai felmérése. Új symposion, 126. szám, Az egyetemi hallgatók életmódja. 127—128. szám, A parasztfiatalok életmódja. 139. szám, A munkanélküliek életmódja. 152. szám. A munkásfiatalok életmódja. 163. szám, valamint a tanulmány 6., befejező része az Új Symposium 164. számában.
- ³⁶ Az Új Symposiumban közgazdasággal nem foglalkoztak. Egy jogi tanulmányt tarthatunk számon: Várady Tibor: Erkölcs és igazságosság mint korrekatív a szocialista polgári jogban. (A folyóirat első számában jelent meg.) A pszichológia néhány recenzió formájában van mindössze jelen. (pl. Végel László: A pszichoanalízis és a kultúra. 120. szám, Csorba Béla: Kaptafák nélkül. 173. szám, Juhász Erzsébet: Hamis tudatformák ellen. 173. szám). A szociológia Kovács Teréz empirikus tanulmányán kívül úgyszintén csak könyvismertetésekkel képviselteti magát (pl. Csorba Béla: Három tanulmányról. 138. szám, A demitizált közösség. 142. szám, ugyanő, Sebők Zoltán: A szabad idő szociológiája. 142. szám). A társadalmi-politikai jellegű tanulmányok között Fehér Kálmán (A konformista erkölcs és az erkölcstelen konformista. 16. szám, A személy méltósága és veregsége. Az öngazgatás egy időszerű problémája 6—7. szám) Ágoston András (Változások a képviselődház struktúrájában. 109. szám, Az alkotmánytörvény mint a jugoszláv társadalom demokratizálásának eredménye. 48—49. szám, A JSZSZK társadalmi-politikai rendszere 127—128. szám) és Márton István (Az öngazgatás osztály és emberi dimenziójáról. 114. szám) írásai keltik fel a figyelmet.
- ³⁷ Rehák László: Tito elvtárs életművének és a jugoszláv marxisták munkájának, forradalmi gyakorlatának hozzájárulása a marxizmus fejlődéséhez világviszonylatban. Létünk, 1977/2. 14. o. Molnár Irén: Tito elvtárs hozzájárulása a munkásosztály és az öngazgatás megerősítéséhez. Létünk, 1977/2. 30. o. Laki László: Tito mint a társult munka társadalmának alkotója. Létünk, 1977/2. 48. o.
- ³⁸ Rehák László 35. számú jegyzett alatt említett munkája, 16. o.
- ³⁹ Laki László: Tito mint a társult munka társadalmának alkotója. Létünk, 1977/2. 48. o.
- ⁴⁰ Molnár Irén: Tito elvtárs hozzájárulása a munkásosztály és az öngazgatás megerősítéséhez. Létünk, 1977/2. 30. o.

- ³⁹ pl. Rehák László: Kardelj hozzájárulása a Szocialista Szövetséggel kapcsolatos elmélethez és gyakorlathoz. *Létünk*, 1984/2. 245. o.
- ⁴⁰ Rehák László: A Harcos Szövetség helye és szerepe Jugoszlávia politikai rendszerének megvalósításában. *Létünk*, 1977/6. Fejes Szilveszter: A Szocialista Szövetség szerepe az érdekegyeztetés folyamatában küldöttrendszerünkben. *Létünk*, 1978/1. Dunai Tibor: A küldöttrendszer politikai alapját képező Szocialista Szövetség a küldöttek, a küldöttségek megválasztásában és munkájában érvényesülő osztályjellegű, öngazgatáson alapuló káderpolitika szempontjából. *Létünk*, 1978/3. Rövid József: A szakszervezetek időszakos feladatai a szoc. öng. politikai rendszerének továbbfejlesztésében. *Létünk*, 1978/3. Márton István: A KSZ-alapszervezetek munkamódszeréről a szoc. öngazgatás rendszerében. 1978/5—6. sz. *Létünk*, Hajnal Katalin: A KSZ munkamódszerében jelentkező változások az öngazgatású szocialista demokrácia rendszerének fejlesztése alapján. *Létünk*, 1979/5.
- ⁴¹ Rehák László: A helyes társadalmi tudat kialakításának problémája az öngazgatású társadalomban. *Létünk*, 1972/76. Molnár Irén: A küldöttrendszer távlati politikai rendszerünk további fejlesztésében. *Létünk*, 1978/1. Molnár Verona: Az elnemkötelezettség politikájának forradalmi lényege. *Létünk*, 1976/3—4. Rehák László: nemzetiségi témájú tanulmányai többek között: Vajdaság autonómiájának fejlődési irányzatai. *Létünk*, 1979/5. A helsinki okmányoknak a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) helyzetére vonatkozó rendelkezései mint a nemzetközi együttműködés fejlesztésének tényezői. *Létünk*, 1981/2, A nemzeti kérdés elmélyült tárgyalása Kardelj útmutatásai alapján. *Létünk*, 1983/3—4.
- ⁴² Tóth Anna: Rosa Luxemburg A tőkefelhalmozás c. munkájában Marx újratermelési elméletére tett megjegyzéseinek elemzése. *Létünk*, 1974/1. és Árokszállási László: Rosa Luxemburg felhalmozásáról szóló elmélete. *Létünk*, 1980/2.
- ⁴³ Szám Attila: A globális gazdasági struktúra sajátosságai hazánkban. *Létünk*, 1974/4, Sipos Géza—Szecsei Mihály: A vajdasági társadalmi megállapodás tartalma és jellegzetessége. *Létünk*, 1972/6. Laki László: A munkásosztály fogalma. *Létünk*, 1975/5—6, Kicsi Ernő: A szocialista öngazgatási termelési viszonyoknak a földművesek társulási folyamatában való továbbfejlesztése néhány időszakos kérdés tükrében. *Létünk*, 1977/6, Szenes György: Az öngazgatási tervezés társadalmi szerepe és funkciója a társult munka rendszerében. *Létünk*, 1982/6.
- ⁴⁴ Gaál György: Vajdaság gazdasága a két világháború között. *Létünk*, 1976/1.
- ⁴⁵ Móra András: Vajdaság távlati és fejlődési lehetőségei. *Létünk*, 1973/3—4. Borza József: Az agráripari komplexum megszervezése a társult munkáról szóló törvény tükrében. *Létünk*, 1977/3—4. Szenes György: A Vajdaság 2000-ig terjedő hosszú távú tervéhez kapcsolódó gondolatok. *Létünk*, 1981/6.
- ⁴⁶ Borza József: Vajdaság agráripára . . . , Kicsi Ernő: A földművesek társulásának és a társulás fejlesztésének időszakos kérdései, Szenes György: A mezőgazdasági munkaerő transzfer tényezői . . . Az íráskorok a *Létünk* 1979/3—4. számában vannak. Az 1982/1-es számban: Borza József: A gazdaságzilárdítás néhány fontos területe Vajdaság SZAT-ban, Nyári Tibor: A jövedelmi viszonyok öngazgatási úton való

- rendezése . . . , Biacsi Mária: A szociális nyilvántartási lap bevezetése . . . , Móra András: A gazdaságstabilizálási intézkedések visszhangja.
- ⁴⁷ Móra András: Adalékok a gazdaságfejlesztés hatékonyságának tanulmányozásához Vajdaságban. *Létünk*, 1983/3—4. 5, 6.
- ⁴⁸ Gaál György: A munkások gazdasági és szociális helyzete a Krámer testvérek gyárában. *Létünk*, 1974/5—6, ugyanő: Az újvidéki csavar- és vasgyár RT munkásainak helyzete és megmozdulásai. 1975/1. *Létünk*, Hegedűs Antal: A bácskai jobbágyok a török hódoltság végén. *Létünk*, 1981/1, Jobbágymozgalmak Bánát Torontál megyei területén. 1984/2.
- ⁴⁹ A *Létünk* 1981/3—4. számában: Mészáros Sándor: Vajdaság megszállása 1941-ben, Csehák Kálmán: A népfelszabadító harc és a szocialista forradalom előkészítése . . . , Gaál György: Vajdaság nemzetjeinek és nemzetiségeinek felszabadító harca és forradalma.
- ⁵⁰ Lőrinc Péter: A népfront a népek egymáshoz való közeledésének funkciójában 1975/1. Mészáros Sándor: A népfelszabadító mozgalom néhány jellegzetessége . . . 1981/6, Mirnics József: Vajdaság a jugoszláv népfelszabadító háborúban . . . 1979/5. (A fenti írások a *Létünk*ben jelentek meg.)
- ⁵¹ E történelmi témájú tanulmányok közé tartozik Ricz Péter írása a Népvédőmozgalmak problématikája Bácskában címmel. *Létünk*, 1975/2.
- ⁵² Bodrogvári Ferenc: A „létes tudat” útvesztői. *Létünk*, 1973/1. ugyanő: Lukács György a válaszolva kérdező filozófus. 1975/5—6, Bodrogvári: A domináció mint szükséglet . . . 1980/6 . . . *Létünk*.
- ⁵³ Dési Ábel a *Létünk* 1980/4—5. számában ismerteti Bodrogvári életútját és bibliográfiát is összeállít. (Dési Ábel munkája kiindulópontul szolgálhatna a további kutatásokhoz.)
- ⁵⁴ Rehák Mészáros: Marx minden létező kíméletlen bírálóinak értelmezése . . . , Gaál György: Marx — az időszzerű forradalmi események történése. Bodrogvári Ferenc: Az elmélet felelősségéről. Szám Attila: A marxizmus és a polgári világ. A fenti írások a *Létünk* 1983/2-es számában jelentek meg.
- ⁵⁵ Csak Bloch halála alkalmából történik megemlékezés: Dési Ábel: Ernst Bloch életműve című írása a *Létünk* 1977/6. számában.
- ⁵⁶ Hódi Sándor: Emócióink és létünk. *Létünk*, 1972/3—4. szám, Szöllösy Vágó László: A reklámpszichológiai elemzés lehetőségei egy lap vizsgálatában. *Létünk* 1981/6. és ugyanő: A nő szexuális objektum-szerepének pszichoszociális és szexuálpszichológiai háttéréről. *Létünk*, 1982/5.
- ⁵⁷ Kovács Teréz: A tanyák társadalmi struktúrája egy bácskai községben — Becsén. *Létünk*, 1976/1, Kovács Teréz: A fiatalok szabad ideje Vajdaságban. *Létünk*, 1981/1. Laki László: Kisiparosok ipari környezetbe való beilleszkedésének nehézségei. *Létünk*, 1981/1, Laki László: A mezőgazdasági munkások beilleszkedése az ipari munkakörnyezetbe. *Létünk*, 1979/6.
- ⁵⁸ A *Létünk* 1982/5-ös számában jelentek meg az alábbi írások: Biacsi Mária: A dolgozó anya szerepkonfliktusa. Gabrić Molnár Irén: A nők foglalkoztatottsága és részvételük a társadalmi döntéshozatalban. Árok szállási Borza Gyöngyi: A feminizmus és neofeminizmus útjai.
- ⁵⁹ A *Létünk* 1984/2. számában tették közzé a szociológiai tanulmány pályázat

- díjazott dolgozatait. Ezek a következők: Keresztényi Ágnes: A gazdasági fejlődés hatása a település szociális összetételére, Nagy Julianna: A mezőgazdasági magántermelők gazdasági helyzete saját véleményeik alapján... , Mák Ferenc: A reklám társadalmi felelősségéről.
- ⁶⁰ Egy-egy szociológiai könyv ismertetése során kerülnek előtérbe szociológia-történeti vagy más elméleti-szociológiai kérdések. Pl. Rehák László: Egy sajátos szociológiatörténet. *Létünk*, 1983. 6. szám, vagy Molnár Irén: A szociológia szakágazatairól. *Létünk*, 1977/6.
- ⁶¹ Györe Kornél írásai a *Létünkben*: Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása, különös tekintettel a tartomány magyar népességére. 1. szám, A vajdasági városok népességének alakulása az 1948—1971-es időszakban. 5. szám, Bácska népességszáma a XVI. sz. végén. 1973/2—3. szám. A területi urbanizáció sajátosságai Vajdaságban. 1977/5. Vajdaság urbánus népessége iskolai végzettség szerint. 1978/2.
- ⁶² Szekeres László: A régészeti kutatás áttekintése Bácskában. *Létünk*, 1972/1.
- ⁶³ Letsch Endre: Az általános (közjogszabási eljárásról szóló törvény magyar nyelvű fordításának bírálata. *Létünk*, 1980/6. ugyanő: Idegen szavak és tükörfordítások a jogi nyelvben. *Létünk*, 1981/2.
- ⁶⁴ Szalma József: Az önjogszabási megegyezés és szerződés tilos ellentétének szabályozása. *Létünk*, 1982/2. Várady Tibor: Jegyzetek a mai marxista jogi gondolkodásról. *Létünk*, 1983/2, ugyanő: Jog és ponyva. *Létünk*, 1972/6. Fejős I. István: A békéltető tanácsok szerepe a büntetőbírói funkció társadalmiasításában. *Létünk*, 1981/2, Szalma József: a megegyezési bontás kérdése... *Létünk*, 1972/6. Hock Rudolf: A többnyelvűség múltja és jelene Vajdaság területén — Jogtörténeti vázlat. 1972/3—4. szám, *Létünk*.
- ⁶⁵ Pl. Bodrogvári Ferenc: Dialektikus negáció vagy formális logikai obverzió. *Üzenet*, 1973/3, ugyanő: Útkeresés, 1973/6—7. *Üzenet*, Mirnic Károly: A jugoszláviai magyar diaszpóráról. *Üzenet*, 1971, 12. szám, Györe Kornél: Bácska szabad királyi városainak népesedési viszonyai a XVIII. sz. végén, 1974/11., Lőrinc Péter: Történetírásunk problémái a századforduló idején. 1974/10. Szám Attila: Önjogszabási döntéshozatal a gazdasági szervezetben. 1974/10, Szekeres László: Rendhagyó jelentés a topolyai ásatásokról. 1974/. A fenti írások az *Üzenetben* jelentek meg.
- ⁶⁶ Lőrinc Péternek igen sok írása jelent meg a HITK-HK-ben. Csak jelzés-szerűen néhány közülük: Bánáti magánkönyvtárak. 1961/1. sz. A „Torontál” és a torontáli polgári társadalomtudomány. 1970/2. sz., Pleitz Ferenc Pál és Szabó Ferenc tevékenysége a bánáti rónán. 1974. 21. sz., Káich Katalin néhány történeti tárgyú írása a HITK-HK-ben: A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat első évei. 1973/14. szám, Szabad líceumok Bácskában és Bánátban. 1979/41. sz., Szekeres László: régészeti dolgozata a HK. 50. számában (1982): Középkori települések Északkelet-Bácskában.
- ⁶⁷ Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. Forum Könyvkiadó, 1967. Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979, Rehák László: Politikai rendszerünk időszerű kérdései. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. Rehák László: Világnézet, ideológia, tudományos megismerés... Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.
- ⁶⁸ Rehák László: I. m., 5. o.

- ⁶⁹ Anyanyelv—államnyelv. Forum Könyvkiadó, 1976.
- ⁷⁰ Lóbl Árpád (Lőrinc Péter): Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején 1880—1918., 1973., Újvidék. Kiadja a Hungarológiai Intézet a Tartományi Tudományügyi Közösség és Zrenjanin város támogatásával. Ugyanő: A Pleitz ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán. Újvidék, 1978. Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatásával. Ugyanő: Bácskai polgári politikai elmélet. Életjel könyvek, 11. Kiadja a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletem.
- ⁷¹ Káich Katalin: Szabad líceumok Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1979. Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatásával. Káich Katalin: Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata. Újvidék, 1980. Kiadja a Forum Könyvkiadó a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatásával. Mirnics József: A bácskai munkásmozgalom a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1967.
- ⁷² Bodrogvári Ferenc: Érték és utópia. Forum Könyvkiadó, 1983.
- ⁷³ Hódi Sándor: Létélmény és valóság. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. Hódi Sándor: A „meghívott” halál. Forum Könyvkiadó, 1979, Hódi Sándor: Pszichológia és ideológia. Forum Könyvkiadó, Újvidék 1981. Hódi Sándor: Magatartásformák és társadalmi viszonyok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.
- ⁷⁴ Szekeres László: Amit az idő eltemetett. Forum Kiskönyvtár sorozat, Forum Könyvkiadó, 1981.